

שצורות, אשר לפי מסורתה של טבריה מורגלים אנו לראותן כצורות הפסק, היו בכמה מסורות קדומות של לשוננו צורות רגילות, ששימשו בין בהפסק ובין שלא בהפסק. מסקנה זאת — שכמה וכמה ראיות מסייעות יש בידנו להביא לגביה (ובכללן צורות הנסתר והנסתרים בבניינים אחרים) — חשובה ביותר לתולדות לשוננו, ואין היא אלא אחד העניינים שחייבים אנו לחזור ולעניין בהם עיין היטב לאור לימוד מסורותיהן של העדות. לימודן של מסורות אלה יש בו להסב דעתנו גם לדיון בישן שנדחה מפני החדש, דיון שיש עמו ניסיון לחשיפתו של המוקדם מבעד למאוחר.

דוד פלס

מטח

מונח זה נוהג כתרגום ל־Salvo — ירייה בבת אחת מכלי־ירייה אחדים. הניקוד המקובל במילונים הוא מִטָּח. לפי זה נראה, כי הוא גזור מ־טחח" כמו מִטָּח מ־שקק". ההנחה היא אפוא, כי השורש „טחח" מביע את המושג „ירה", או לפחות „נקש". כדאי לבדוק הנחה זו ולראות, אם היא מבוססת.

בעברית נמצא: א) במשמעות ירה — השורש „טחח" (= טחו) ¹; במקרא: כמטחוי קשת ².

1. לאמיתו של דבר במשמעות: משך, מתח (את חקשה), בדומה לערבית طحا (טחא = טחו), מתח, שָׁטח.
2. בראשׁי בא, טז. מדקדקים שונים רואים בזה משקל „טעללי

(ב) במשמעות המרחק שהחץ הנורה עובר אותו — השורש „טוח“ בלשון המדרש: „כמטחוי קשת“, שני טווחים בקשת — מיל² (ב"ר נג.) — על הקשר של השורש „טוח“ ל„ירה“, ראה לקמן.

(ג) „טחח“ (נמצא במקרא רק פעם אחת) — במשמעות של פועל עומד, היה מכוסה בטיט, בלכלוך וכדו', בהשאלה פיוטית: כי טח מראות עיניהם מהשכיל לבתם (ישע' מד, יח)³.
(ד) בהוראה יוצאת באותה משמעות משמש „טוח“: וטח את הבית (ויקרא, ד, מב), לטוח קירות הבתים (דהיי"א כט, ד). וכך גם בלשון שלאחר המקרא⁴, וכאן גם בבינוני פעול: שכל הבית טוח (= טוח) בזהב חוץ מאחר הדלתות (מדות ד, א), ואף בהפעיל: יורה — שמורה את הבריות

כמו ב„משתחוה“, „ישתחוה“ וכו', אם כי בפחות ודאות, ראה גיניוס-ברגשטרסר ח"ב, סע' 80. אחרת היא דעתו של טור-סיני ב„הלשון והספר“ ח"א, עמ' 48. וראה רש"י לפסוק זה.

1. ע"ם הסורית טוּחָא, מרחק, ובערבית طاح (טאח), נדד, طَوَح (טנח), רחוק. לפי"ו נראה, כי יש לקרוא טָנַח (כך בן-יהודה) או טָנַח, ולא טָנַח בקמץ.

2. כלומר, כל טווח בקשת, היינו המרחק שהחץ הנורה מקשת עובר אותו, הוא אלף אמה, ושני טווחים הם מיל (אלפיים אמה). זה נאמר כסיוע לדברי המדרש לפני כן, שחמרק (כמטחוי קשת) בין הגר ובין הילד היה אלפיים אמה.

3. ואולי כאן בח' חיכית (ח) במשמעות נודהם, טָפַש, ע"פ האשורית: tahhu לכלוך, ובערבית: طاح (טאח), ויהם; طَيَح (טיח), בורות. והשווה תחלים קיט, ע: טפס כחלב לבם.
4. ראה נגעים יג, א. והשווה ויקרא יד, מג.

להטיח גגותיהן ולהכניס את פירותיהן וכו' (תענ' ו ע"א).
וכן בא „טוח" גם:

ה) במשמעות – לחץ דבר אל דבר בחזקה: קורעו
(את הכחל) שתי וערב וטחיו בכותל (חולין קט ע"ב).
ובבינוני פעול: כגון שהיו פניה טוחות בקרקע (ברב'
כד ע"א).

ו) בהוראה נרחבת יותר – הקיש, חבט דבר בדבר:
היה חורש והטיח בסלע וכו' (אחלות יו, ב). אם הטיח
צלוחיתו באבן חייב (ב"ק כה ע"ב). התחיל מטיח ראשו
לכותל וכו' (ב"ר כ).

ז) במשמעות – זרק, ירה (בהשאלות שונות): חנה
הטיחה דברים כלפי מעלה וכו' (ברכ' לא ע"ב). נתכוון
להטיח בכותל והטיח ביבמתו וכו' ² (יבמ' נד ע"א).

אמנם בן-יהודה במילונו מיחס את הפעלים שהובאו
במשמעויות ה)–ז) אל השורש „טחח" בח' חיכית, כדרכו
ע"פ הערבית طَحَّ (טח''), זרק, רמה. אך דעה זנוגדת לרבות
מן הצורות שבמקורות, ובייחוד לצורה בבינוני פעול: טוח
(ראה לעיל). ולא עוד אלא שבערבית מצוי גם طَحَّ (טח')
בחי' גרונית במשמ' זרק, אמנם בהפעיל, ומצוי אף
„טוח", طَاح (טאנס) זרק (אבני קלע וכדו') במישהו.

1. רש"י: כובשו בידיו לכותל כדי שייסחט חלבו.
2. על שם שהזרע יורה כחץ (רש"י בבראשית כא, טז). והשווה
בערבית طَاح, הנזכר לקמן.
3. במנוגד לדעתו – לוי, יסטרוב במילוניהם, וכן גיוניוס-בוהל
בערך „טחה".

אין ספק, שלפנינו מקרה של חילופי גזרות. דבר המצוי למדיי בשרשים הנחשלים, כגון בעברית: רבב, רבה; שגב, שגה; שחח¹⁰, שוח¹¹, שחה¹² ועוד הרבה. אך עם זה יש לראות כאן גם מגמה לבידול, כלומר שגזרת ע"ע יוחדה להוראה העומדת (ג): היה מכוסה בטיח, בטיט וכדו' — ע"פ ישעיה מד, יח; ראה לעיל —, ואילו ההוראה היוצאת (ד) מובעת על ידי גזרת ע"ו, ובגזרה זו באים גם שאר הבניינים וכן המשמעויות (ה) — (ז) לעיל (לחץ, הקיש, זרק ב...), בין שנראה אותן כמסתעפות מ-ג) — (ד), ובין שאינן מסועפות מהן, או שקשורות חן אל הוראה א) לעיל בחילוף גזרת ל"ו בע"ו¹³. על כל פנים ברור, שבעברית הפעלים המכילים בשורשם את ההגאים ט"ח בהוראת ירה, נקש, חבט, באים בגזרת ל"ו (טחה) וע"ו (טוח) ולא בע"ע (טחח). מכאן שאם באנו ליצור שם „מטח" ¹⁴, עלינו לראותו

10. ושח רום אנשים (ישע' ב, יא).

11. כי שָׁחָה לעפר. נפשנו (תהלי' מד, כו).

12. שָׁחִי ונעברה (ישע' נא, כג).

13. בארמית שבבבלי בא „טחי" (לוי') גם בהוראה: למרוח,

לכסות בחומר דביק („לטוח" בעברית), כגון „טחאי" (חולין קיא ע"א).

14. „ניטחייה" (גיטין סט ע"ב). וראה הערה 1 לעיל.

15. כיסוד עיקרי בשם זה — שאליו נטפל יסוד ה„ירייה" — יש

כנראה לראות את המשמעות (ו) „הקשה", בייחוד אגב השמעת קול

הנקישה והחבטה, שאותה רצו מניחי השם להדגיש, כפי שאמר לי סגן-

אלוף אלי גלילי, עורך „מערכות". וכמדומה שהשפיע כאן גם הצלצול

„טח..."; כך למשל נוחגים בצה"ל לכנות את הקול החד „מעין הצלפת

שוט" של הכדור הנורה — „צליף", ואת הקול העמום שלו — תך. לפי זה

כשייך לגזרת ע"ו „טוח“ ולא ל„טחח“ו. תופעה דומה יש
 אולי לראות בשורש חגג – חוג. במשמעות נוע בעיגול, שבה
 בא „חגג“ כנראה בהוראה עומדת: יחוגי וינועו כשכור
 (תהל' קז, כז) ו„חוג“ בהוראה יוצאת: חק חג על פני מים
 (איוב כו, י). והשם במ' מוקדמת השייך לכאן הוא בע"ו:
 מחוגה (ישע' מד, יג). שהרי השמות במ' מוקדמת התפתחו
 ביסודם כבינוניים וכשמות פעולה, כמו חרבה בערבית;
 ובעברית: מקמר, מפע², מקח³, משקה ועוד; ובייחוד
 בארמית, שבה המקור הוא לרוב במ'. אין שמות אלו ניתנים
 אפוא להפרדה מן הגזרה, שבה הם משמשים.

העיר ד"ר ע' איתן, שאפשר היה גם לקרוא למושג זה מתך (במקום מסח)
 על שום מטר היריות⁴, מעין „נתקה כאש“ (נחום א, ו), ומטר לא נתך ארצה⁵
 (שמות ט, לג), אגב, בין שמות-הקולות מצויים כידוע הרבה אונומטופיאים,
 כגון: טקטוק, שקטוק, רשרוש ועוד; וראה מילון בן-יהודה, ערך „קול“.
 מעניין לציין את דברי ר' גרשום מאור הגולה: הטיח בגרוננו קול
 (תמיד כז ע"ב; מובא במילון בן-יהודה). ויש להזכיר גם את הערבית:
 طاح (טחח) – נפץ, הרס, וגם צחק בקול גם; ובסורית
 טוחחא – מהומה.

1. בתוספתא מכשירין ב, ב נמצא „להטיח“ גם במובן שים מים,
 הרטב; ושם ב, ג גם „שִׁיטח“: אם בשביל שיטח עליהן וכו'. אבל
 הנוסח שם משובש וללא משמעות והגרסאות שונות, ועיקרן כנראה גרסת
 הר"ש, שם ב, ב: להטין; ושם ב, ג: אם בשביל שיטח עליהן (ראה
 ר"ש, מכשירין ג, ד, ה וכן „תוספת ראשונים“ של ליברמן); וכך גם
 הגר"א בהגהותיו ובספר „טהרת הקודש“ לתוספתא סדר טהרות.

2. ולמפע את המחנות (במדב' י, ב).

3. ומקח-שחד (דבהי"ב יט, ז).

מעתה, שלא נוכל לנקד מִטָּח, חמ' בפתח ודגש אחריה.
 כגזרת הכפולים, אלא כניקוד גזרת ע"ו. אך כאן אנו
 נתונים במיצר כלשהו, שהרי רוב השמות בעברית במשקל
 "מִקְטָל" מע"ו חם בחולם מלא: מָקוֹם, מָנוֹחַ וכו'; ואילו
 בקמץ יסודי מצויות רק דוגמאות מעטות: מְדָנִים (משלי ו,
 ועוד), מְנָרִים (איוב לו, ט) ¹⁸, מְצָדוֹת (= מצודות) (שופט' ו,
 ב, ועוד), וממנו גם ביחיד: מְצָד (דבחי"א יא, ז ועוד). גם
 מְדָן נמצא ביחיד כשם פרטי (בראשית כה, ב ועוד), אף כי
 אין ודאות שהוא גזור מִדּוֹן ¹⁹ כמו השם מְדָנִים. בן־יהודה
 גזור גם את "מְצָד" (הנמצא גם בערבית במשמעות מְקַטֵּל),
 "מְצוּדָה", לא מן "צוּד" אלא ע"פ המילונאים הערביים
 משורש "מצד" לפי מְצָד (مَصْدَ), ינק. על כל פנים נראה
 באשר לנידון דידן "מטח", שעלינו לנקדו מִטָּח כדוגמת
 מְצָד. או, אם ניתן דעתנו על זה, שההגייה matah כבר
 נשתרשה, אולי נוכל להשאירו בניקוד מִטָּח, כלומר ע"מ
 מִקְטָל מע"ו בקיום הקמץ של חמ' ²⁰, על כל פנים הריבוי יהיה
 מִטָּחִים במ"ם שוואית, והסמיכות מִטָּח, מִטָּחִי.

18. מן "זור", כך טורסיני בפירושו לאיוב.

19. ורובסקי ב"67, ZAW 84 (ע"פ גיוניוס־בוהל) מנסה לראות

בו את השם Mitanni.

20. ראה מילון בן־יהודה, ערך "מדן" (והערה שם).